

ДЕРЖАВОТВОРЧІ НОВАЦІЇ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р.: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ ПРАВА

Чубата Марина Валеріївна
*асистент кафедри історії держави та права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Історія державотворчих процесів в Українській Державі 1918 р. є найбільш контроверсійною темою доби Української революції 1917 – 1921 років. Це підтверджується неоднозначними оцінками цієї доби не одним поколінням правознавців, у тому числі й сучасних, на думку яких історія Української Держави, особливо діяльність П.Скоропадського, «zasлугує на пильну увагу саме з точки зору його внеску в розбудову української державності» [1, с.89].

Процес осмислення успіхів та невдач у сфері державного будівництва гетьманської держави П.Скоропадського почався фактично після її падіння і, на наш погляд, відзначався зростання дослідницької активності як з боку прихильників гетьмана, так і його критиків. Тому, напевно чи можна погодитись з твердженням Н.Єфремової, що «за роки незалежності України науковцями фактично з нуля було розпочато процес висвітлення конституційного будівництва Української Держави 1918 р.» [2, с.66]. Ми схилиємось до точки зору Я.Калакури, що новітня історія Гетьманату сформувалася на фундаменті, закладеному безпосередніми учасниками тих подій, і нараховує колосальну кількість різножанрових праць, які потребують історіографічного осмислення [3, с.69 – 70].

Одним з перших почав осмислювати законодавчу діяльність та державне будівництво періоду Української Держави Д.Долинський. У своїй монографії автор подає повні тексти гетьманської «Грамоти до всього Українського народу» і «Закони про тимчасовий державний устрій України», датовані 29 квітня 1918 р. На його думку, з прийняттям цих законодавчих актів «гетьманат став фактом dokonаним», «найвища влада, військова диктатура з всіма ознаками монархічної

влади опинилася в руках Павла Скоропадського, що назвав себе «гетьманом всієї України» [4, с.97 – 98].

Серію публікацій, присвячених Українській Державі 1918 р., оприлюднив М.Стахів. В одній з них дослідник називає «Закони про тимчасовий державний устрій України» тимчасовою конституцією [5, с.649]. Більш детальну характеристику законодавства та державотворення доби Гетьманату П.Скоропадського автор здійснив у монографії, безпосередньо присвяченій Українській Державі 1918 р. [6]. В розділах «Основні державні акти перевороту» та «Державний переворот чи чужа інтервенція?» він аналізує «Грамоту до всього Українського Народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Щодо «Законів...», то М.Стахів зазначає, що в дійсності вони є одним законом, бо весь їх текст має порядкові цифри статей і назви окремих розділів. На своє ж питання «Нова держава чи тільки новий режим після перевороту?» він відповідає, що «Грамота» та «Закони про тимчасовий державний устрій України» не звертаються проти форми цієї Держави – тобто не виступають проти української державності в формі Української Народної Республіки. В цих документах нема мови про заведення якоїсь нової форми держави, а навпаки, там іде виразно мова про те, що переворот діє виключно для рятування вже існуючої Держави» [6, с.30].

Щодо нової назви держави, то дослідник зазначає, що перші законодавчі акти П.Скоропадського, як і всі пізніші, не застосовують назву «Українська Народна Республіка», а «Українська Держава», проте він вважає, що «це не є нова якась законна назва, а просто технічна назва для такого суспільного твору, який називаємо державою, з додатком, що перед нами є іменно українська, а не якась інша держава» [6, с.30]. Для підтвердження цієї точки зору М.Стахів зазначає, що в інших законодавчих актах доби Гетьманату вживаються й інші назви держави: «Держава Українська», «Держава Наша», «Україна», «Українська Незалежна Самостійна Держава». [6, с.32 – 33]. Проте наголосимо, що переважна більшість правознавців все ж вважає, що назва «Українська Держава» була офіційною назвою гетьманської держави 1918 р. М.Стахів звертає увагу також на «тимчасовість, провізоричність» перших законодавчих актів Української Держави, підкреслюючи, що це зафіксовано не лише в назві «Законів...», а й в самому їх тексті: «Тимчасово до скликання сойму і відкриття його діяльності державний устрій України і порядок керування ґрунтується на оцих законах» [6, с.33].

Серед інших новацій в законодавчих актах Української Держави М.Стахів досліджує статус і компетенції очільника держави. Так, в підрозділі «Обсяг

влади нового режиму» автор зазначає, що «голова нового режиму, тимчасовий гетьман, перебрав у свої руки тимчасово всю повноту влади» [6, с.43], а також намагається з'ясувати сутність та особливості нового режиму. Щодо новацій, то М.Стахів переконаний, що «за режиму П.Скоропадського існувала даліше та сама держава, яку створила Українська Центральна Рада. Був тільки тоді змінений тимчасово режим Української Народної Республіки без зміни самої основної форми Української Держави» [6, с.46 – 47]. Дослідник наголошує, що в усьому масиві законодавчих актів Української Держави не прослідковується «тенденція до заведення в Україні не республіканського, а зокрема якогось монархістичного ладу» [6, с.33]. Полемізуючи з цього приводу з А.Яковлівим і С.Дністрянським М.Стахів наголошує, що «режим П.Скоропадського можна назвати монархією із соціологічного, але ніяк не з державно-правного становища» та констатує, що «нема ніякої підстави в будь-яких правних актах нового режиму для того, щоб його можна було уважати монархічним устроєм» [6, с.47 – 48]. У загальному висновку М.Стахів наголошує, що «режим Павла Скоропадського – це типова одноособова самозванча диктатура, яка повстала шляхом державного перевороту» [6, с.53].

Спеціальний розділ під назвою «Доба Гетьмана Павла Скоропадського» виокремив у своїй монографії з метою дослідження конституційного законодавства Української Держави 1918 р. К.Костів [7]. До цієї категорії законодавчих актів дослідник відніс три документи: «Грамоту» від 29 квітня 1918 р., «Закони про тимчасовий державний устрій України» та «Грамоту» від 14 листопада 1918 р. та подав їх повні тексти. «Грамоту до всього українського Народу» К.Костів називає «першим актом нового державного режиму України», причому зазначає, що цей документ прийнятий 24 квітня 1918 р. Помилковою є ще одна дата, адже дослідник вважає датою державного перевороту не 29 квітня, а 30 квітня 1918 р. [7, с.118]. Характеризуючи політично-державну якість «Грамоти», автор наголошує, що «ген. Скоропадський не тільки що не утворив нової монархічної держави на чолі з абсолютним монархом, але навіть ані жодним словом не натякав на таку концепцію. З днем перевороту продовжувалася дотеперішня Українська Народна Республіка...тільки зі зміненням новим державним режимом» [7, с.121]. Дослідник робить висновок, що «демократичний режим УНР був повалений і замінений у політично-державному розумінні на одноособову диктатуру», тимчасово, адже гетьман «заповів у «Грамоті» скликати державний український сейм, і тоді Українська Держава своєю формою могла б перейти з одноособової диктатури на

конституційну парламентарну монархію» [7, с.122]. Як бачимо, щодо оцінок даного документу, погляди К.Костіва перегукуються з поглядами М.Стахіва.

Щодо «Законів про тимчасовий державний устрій України», то за оцінкою К.Костіва – «це тимчасовий статут нового режиму ген. П.Скоропадського, що заступав конституцію, яку мав схвалити майбутній сейм України. «Закони» передали в руки гетьмана всю законодавчу і виконавчу владу в Україні, як також верховну владу над українською армією та флотом» [7, с.128].

Завершується виклад матеріалу аналізом К.Костівим «Грамоти Павла Скоропадського про федерацію України з Росією» від 14 листопада 1918 р., яку, на думку дослідника, гетьман видав «всупереч суверенності Української Держави та всупереч своїм власним конституційним актам» [7, с.132]. Відразу зауважимо, що К.Костів застосовує надуману ним та спотворену назву документа, який в оригіналі називався «Грамота до всіх українських громадян і козаків України». Аналізуючи текст документа, дослідник констатує, що «П.Скоропадський започаткував другий державний переворот в Україні на федеральних принципах» та «з формально-правного погляду то були акти державного перевороту згори проти суверенності Української Держави» [7, с. 134 – 135]. Досить схожий висновок зробив з цього приводу М.Шкільник: «в дійсності Скоропадський посвятив всі свої сили і зусилля, щоб українську державу включити в нову російську імперію без ніяких застережень» [8, с.338]. Слід зазначити, що в історіографії є й інші точки зору, які ми охарактеризуємо дещо нижче.

На думку правознавця О.Юрченка, «новий режим мав характер військової диктатури, яка виявляла тенденції трансформуватись з бігом часу на конституційну монархію» [9, с.166]. Щодо «Грамоти» від 14 листопада 1918 р., то вчений наголошує, що в ній йшлося «про федеративний зв'язок із майбутньою несоретською Росією», «фактично Грамота Гетьмана внутрішній державно-політичний статус України, на момент її видання не змінювала, бо в силу її проголошення нова федеративна російська держава ще не постала, і її передбачені компоненти, а отже й Україна, жили окремим державним життям» [9, с.210]. Погоджуємось з О.Юрченком, що «Грамота» «виглядала як декларація, що не породжувала сама з себе жодних прав і зобов'язань ні для кого, а була лише виразом певних політичних тенденцій, свого роду програмою дальшої діяльності державної влади», більше того, «справа про знесення самостійності Української Держави й притуплення до майбутньої «всеросійської федерації» в раді міністрів не розглядалось і жодної ухвали щодо цього не виносилось» [9, с.214].

В історико-правовій літературі діаспори по-різному визначалась форма Української Держави та характер правління гетьмана П.Скоропадського. А.Яковлів визначав форму державного ладу часів Гетьманату, як монархію на чолі з абсолютним монархом [10, с.20]. Формою української монархії вважає інституцію гетьманства Б.Коваль [11, с.32]. На думку Л.Окіншевича, своєю формою гетьманська держава, яка заповідала скликання державного сойму, мала репрезентувати собою другий тип новітньої держави: парламентарну монархію [12, с.191]. Узагальнюючий висновок з цього приводу знаходимо в статті Д.Бондаренка, в якій він констатує, що в українській історіографії існує дві точки зору на форму правління в період Гетьманату: монархія і перехідна форма до президентської республіки та наголошує, що «на наше переконання остання точка зору відповідає дійсності» [13, с.33].

З відновленням незалежності України дослідження зазначених аспектів проблеми помітно активізувалось. Одними з перших до їх розробки долучились О.Копиленко та М.Копиленко. Аналізуючи «Грамоту до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. автори, зазначають, що «це гетьманський аналог універсалів Центральної Ради» [14, с.36]. Положення «Грамоти», що стосуються «порядку і закону» конкретизовані, на думку авторів, в «Законах про тимчасовий державний устрій України», які вони називають «гетьманською Конституцією». Що ж до самого характеру гетьманської влади, то вона, як стверджують дослідники, ознаменувала певний етап на шляху від парламентської до президентської республіки [14, с.36]. Зазначені ідеї О.Копиленко та М.Копиленко розвинули в іншій своїй публікації, в якій зазначається, що «на відміну від Центральної Ради, яка в процесі формування національної правової системи зіткнулася лише з проблемою російського законодавства, Українська Держава мала визначитись ще й із законодавчою спадщиною самої Центральної Ради» [15, с.54]. Дослідники наголошують, що гетьманська адміністрація, визнавши де-факто весь масив попереднього законодавства, пішла шляхом вибіркового скасування насамперед тих актів, що суперечили соціально-економічним і політичним засадам Української Держави.

Як бачимо, в сучасних дослідженнях досить високо оцінюється роль і значення двох перших законодавчих актів П.Скоропадського – вони називаються «інавгураційними актами» [16, с.186]. Проте, зовсім іншу оцінку цим законодавчим актам конституційного характеру Української Держави знаходимо в коментарях В.Крюкова, які передують публікації самих документів. На думку правознавця, ці акти «скасували прогресивні починання Центральної Ради» [17, с.45]. В той же час дослідник зазначає, що позитивним є саме

прагнення до впорядкування законодавчого процесу і законності як форм державного управління. Слід зазначити, що на відміну від К.Костіва, який серед актів конституційного характеру доби Української Держави виокремлює «Грамоту» від 29 квітня 1918 р., «Закони...» від 29 квітня 1918 р. та «Грамоту» від 14 листопада 1918 р., то В.Крюков замість останнього з названих документів, долучає до свого переліку «Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України», а в коментарях до нього наголошує, що «саме прагнення створити законодавче забезпечення наступності вищої державної влади, нормативне визначення відповідного порядку й процедур заслуговує на увагу, адже ми цього необхідного правового механізму не маємо й донині» [17, с.44].

На законодавчо-правових основах утворення і розбудови Української Держави зосередив свою увагу Т.Андрусак. «Грамоту» і «Закони...» від 29 квітня 1918 р. Т.Андрусак називає «конституційними актами, які визначали правову основу Гетьманської Держави» та зазначає, що аналіз цих нормативних актів дає можливість правильно зрозуміти бачення творцями Квітневого чину, зокрема П.Скоропадським, перспектив розвитку української державності, і, на думку дослідника, не вина Гетьмана, а біда всього українського народу в тому, що більшість тодішніх лідерів українського політичного руху через своє засліплення соціалістичною ідеологією, яке потім призвело до втрати української державності та мільйонних жертв серед українського народу в період сімдесятирічного радянського експерименту, не змогли піднятися до розуміння необхідності консолідації всіх українських сил у боротьбі за власну державність [18, с.87 – 88].

Щодо новацій в правотворенні та державотворенні досліджуваної доби, то Т.Андрусак наголошує, що Гетьман зробив спробу будувати Українську Державу силами всіх її громадян, незважаючи на їхнє соціальне та етнічне походження, а також констатує, що в конституційних актах Гетьманату знайшли своє закріплення такі фундаментальні правові положення, характерні для розвиненого, цивілізованого суспільства, як верховенство закону, його загальнообов'язковість, рівність усіх перед законом та визначалася процедура прийняття законів та вступлення їх в дію – ці, самоочевидні на сьогоднішній день речі, були значним досягненням у практиці державного будівництва в Україні, після століть бездержавного існування та класових підходів Центральної Ради [18, с.88 – 89].

Цей аспект проблеми ґрунтовно розглянуто О.Мироненком в його монографії про витоки українського революційного конституціоналізму [19]. Проголошення перших конституційних актів, що «практично виконували роль юридичної конституції Української Держави», на переконання О.Мироненка, пов'язане не тільки з П.Скоропадським, а й з генералом В.Гренером: у концептуально-ідеологічному плані гетьманські конституційні акти втілювали особливий різновид німецького уявного, дуалістичного конституціоналізму, який базувався на платформі досить майстерної еkleктики німецької політико-правової думки, теорій соціального конфлікту, раціоналізму М.Вебера, деяких польських консервативних мислителів [19, с.136 – 137]. Слід зазначити, що О.Мироненко подає цей аспект проблеми досить суперечливо, адже вже буквально на наступній сторінці своєї монографії він говорить не про німецький вплив, а, навпаки, про запозичення в «Законах...» з російського законодавства: «найменування розділів і їх послідовність дуже нагадують схему побудови і зміст Основних державних законів Російської імперії 1906 р.» [19, с.138].

Дискусійним в історико-правовій літературі є й питання щодо авторства гетьманської «Грамоти до всього українського народу» та щодо проросійської чи пронимецької орієнтації її потенційного автора. Наприклад, М.Шкільник однозначно стверджує, що «уложив її москаль О.О.Палтов, правник і колишній дипломат російського уряду» [8, с.200], а О.Мироненко припускає, що «текст Грамоти, ймовірно, підготовлений довіреною особою гетьмана, керівником його канцелярії, діячем пронимецької орієнтації О.Платовим» [19, с.137] (насправді, О.Мироненко припустився технічної помилки, назвавши О.Палтова О.Платовим – М.Ч.). На жаль, спогади П.Скоропадського однозначної відповіді на це питання не дають, хоча й вказують на причетність О.Палтова до підготовки «Грамоти». Іншими ж дослідниками це питання взагалі не піднімається, крім окремих фрагментів у дисертації Н.Єфремової, де вона припускає ймовірну причетність О.Палтова до розробки «Грамоти» та «Законів...» від 29 квітня 1918 р. [20, с.77 – 81].

Досить детально аналізує О.Мироненко віднайдені в архівах і до цього часу не опубліковані два конституційні проекти доби Української Держави. Один з них – власноруч виправлений гетьманом і віддрукований текст одного з варіантів Основних законів Російської імперії, з новою назвою «Проект Основних законів Української Держави». Цей проект гетьманської Конституції, як стверджує дослідник, передбачав, що Україна перетворюється на спадкову конституційну монархію на чолі з королем, а парламент, що іменувався Сеймом,

мав поділятися на дві палати – Генеральну раду (верхня) і Раду депутатів (нижня) [19, с.142 – 143].

Інший проект Конституції Української держави невідомого, на жаль, автора О.Мироненко схильний пов'язувати з С.Шелухіним. Дослідник зазначає, що цей документ дуже лаконічний, але більш демократичний, ніж попередній, влада в ньому поділялась досить чітко: вища законодавча (парламент), вища виконавча (Рада міністрів), вища судова (Генеральний суд), причому лише в одній статті згадувалось про Главу держави, без санкції якого закон не набирав чинності [19, с.146 – 148].

Нарешті, ще одним різновидом документів конституційної спрямованості за доби Гетьманату стали, як зазначає О.Мироненко, проекти законів про Український сейм та вибори до нього. За підрахунками дослідника у листопаді 1918 р. відбулося десять засідань комісії по розробці законопроектів, які планувалось винести на розгляд Ради міністрів 5 грудня 1919 р., причому вони були підготовлені своєчасно, але з відомих причин розгляду не відбулося [19, с. 148 – 149]. Цей аспект проблеми залишається недослідженим і, без сумніву, ґрунтовного вивчення та осмислення потребують не лише підготовлені законопроекти, а й матеріали роботи комісії під головуванням М.Василенка.

Продовжила дослідження проектів Конституції Української Держави 1918 р. Н.Єфремова. Дослідниця наголошує, що встановлення Гетьманату не можна вважати занепадом української державності, адже конституційна діяльність П.Скоропадського – це початок спроби відродження незалежної української державності з тимчасовим використанням диктатури та історичної національної самобутності українського народу. Дослідження Н.Єфремовою конституційних актів та проектів Конституції Української Держави дозволило їй зробити висновок, що з позицій розвитку української державності ці сім з половиною місяців можна охарактеризувати як період справжнього розвитку [20, с.173]. Щодо фактичного припинення гетьманського плану державного будівництва, то дисертантка зазначає, що це являє собою обірваний ланцюжок послідовних етапів складного процесу, де режим диктатури був лише початком нової політики, спрямованої на стабілізацію життя в державі [20, с.174]. Як бачимо, висновки дослідниці співзвучні з висновками Б.Ковалю, що «повстання проти Гетьмана на ділі було повстанням проти своєї держави» [11, с.33].

Конституційно-правовий аспект проблеми знайшов своє відображення у статті Н.Омельченко. Дослідниця зазначає, що незважаючи на врегульовану законом програму законодавчої діяльності доби Української Держави, «негативним фактором було те, що сила законів надавалась постановам,

розпорядженням та пояснювальним запискам міністрів» [21, с.75]. Аналізуючи дисертацію Н.Єфремової, авторка робить висновок, що «прихід до влади гетьмана Скоропадського поставив хрест на всіх законах Центральної Ради. Вони були скасовані» [21, с.74], до речі, подібну констатацію, що гетьман своєю «Грамотою» «розпускає Центральну Раду та скасовує все її законодавство» знаходимо і в інших авторів, наприклад у книзі З.Боярської [22, с.153]. Насправді, в дисертації Н.Єфремової знаходимо зовсім іншу констатацію: «Гетьманська адміністрація де-факто визнавала окремі закони ЦР. Переглянувши їх, нова влада скасувала лише ті, які суперечили політичним засадам Української Держави» [20, с.95]. Таку ж точку зору знаходимо і в інших історико-правових дослідженнях, наприклад, О.Копиленка та М.Копиленко: «гетьманська адміністрація, визнавши де-факто весь масив попереднього законодавства, пішла шляхом вибіркового скасування насамперед тих актів, що суперечили соціально-економічним і політичним засадам Української Держави» [15, с.54]. Таким чином, жоден із законодавчих актів Гетьманату не скасовував одночасно попереднє законодавство. Більше того, досліджуючи це важливе питання ґрунтовніше, О.Копиленко та М.Копиленко в своїй монографії зазначають, що дія деяких актів припинялася лише в міру того, як приймалися відповідні закони Української Держави, наприклад, 1 липня 1918 р. гетьман затвердив Закон про українське громадянство, остання стаття якого скасовувала закон про громадянство, ухвалений Центральною Радою 2 – 4 березня того ж року [1, с.106].

Суперечливою є також загальна статистика щодо законодавства цієї доби. Так, Н.Омельченко вказує, що за час існування доби Гетьманату було прийнято близько 500 законів [21, с.75]. Таку ж точку зору підтримує і Т.Подковенко [23, с.94]. Про ухвалення «близько трьохсот законів» повідомляє у своїй монографії В.Малиновський [24, с.111]. Цифру 300 називає також і Є.Зінченко, причому його коментар, на наш погляд, заслуговує на увагу: «Аналіз установчих актів гетьманства – «Грамоти до всього українського народу», «Законів про тимчасовий державний устрій України», Закону про запровадження Сенату і ще близько трьохсот законів дозволяє вірити, що П.Скоропадський мав намір дійсно після наведення в країні порядку скликати Установчі збори для перетворення України в демократичну республіку» [25, с.11]. Нарешті, О.Копиленко, посилаючись на гетьманську «Грамоту до Українського народу» від 22 жовтня 1918 р., вказує, що за доби Гетьманату було видано понад 400 законодавчих актів [1, с.108]. Отже, цей аспект проблеми залишається малодослідженим, а видання зібрання законів Української Держави –

пріоритетною та нагальною справою. До речі, в літературі є матеріали щодо особистого внеску окремих державних діячів у розгортання законодавчих процесів в Українській Державі. Наприклад, доробок М.Василенка на терені урядової діяльності, за його власними підрахунками, налічував 72 закони та накази загальнодержавного значення і ще 35 законопроектів, що були представлені уряду й чекали своєї черги [26, с.133]. На жаль, цей аспект проблеми ще чекає своєї розробки та ґрунтовного дослідження.

Серед найновіших публікацій, присвячених дослідженню ролі законодавства в розгортанні державотворчих процесів в Українській Державі 1918 р., варто виділити дослідження І.Мокіна. Автор зазначає, що на відміну від Центральної Ради, у перших нормативних актах Гетьманату втілено комплексний підхід до державного будівництва: одразу було визначено і конкретизовано основні положення, що стосувалися державної влади, прав і обов'язків громадян, законодавчої процедури, фінансової політики та судочинства [27, с.52]. Дослідник переконаний, що за менш складних умов, формація, подібна до Української Держави 1918 р., була б надзвичайно ефективною та констатує, що «активність, з якою розпочався державотворчий процес за гетьманату, вражає, а ті позитивні зміни, що відбулися протягом семи місяців, переконують – Україна дійсно мала шанс стати цивілізованою європейською країною» [27, с.52].

Таким чином, аналіз історико-правових досліджень свідчить, що за час осмислення проблеми відбувся перелом у відношенні до самого сприйняття Гетьманату та трактування науковцями правотворчих і державотворчих процесів в Українській Державі 1918 р.

Щодо новацій в правотворенні та державотворенні досліджуваної доби, то правознавці наголошують, що Гетьман зробив спробу будувати Українську Державу силами всіх її громадян, незважаючи на їхнє соціальне та етнічне походження, а також констатують, що в конституційних актах Гетьманату знайшли своє закріплення такі фундаментальні правові положення, характерні для розвиненого, цивілізованого суспільства, як верховенство закону, його загальнообов'язковість, рівність усіх перед законом та визначалася процедура прийняття законів та вступу їх в дію – ці, самоочевидні на сьогоднішній день речі, були значним досягненням у практиці державного будівництва в Україні, після століть бездержавного існування. В той же час, багато аспектів проблеми залишаються малодослідженими і потребують подальшого вивчення та узагальнення.

Список використаної літератури:

1. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917 – 1920 / Олександр Копиленко, Марія Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
2. Єфремова Н.В. Нові погляди щодо оцінки проектів Конституції Української Держави доби П.Скоропадського / Наталія Єфремова // Революції в Україні у ХХ – ХХІ століттях: співзвуччя епох. – Одеса, 2005. – С. 66 – 73.
3. Калакура Я.С. Образ гетьманату в новітній історіографії / Ярослав Калакура // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. – С.69 – 77.
4. Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність / Д. Долинський. – Вінніпег: Накладом «Руської книгарні», 1920. – 246 с.
5. Стахів М. Державний устрій Української Держави в 1917 – 20 рр. / Матвій Стахів // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т.ІІ. – С.647 – 650.
6. Стахів М. Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правна якість / Матвій Стахів. – Нью-Йорк; Скрантон, 1951. – 60 с.
7. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917 – 1919 років і їхня політично-державна якість / Кость Костів. – Торонто, 1964. – 186 с.
8. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 роках: Споми́ни і роздуми / Михайло Шкільник. – Торонто, 1971. – 366 с.
9. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті / Олександр Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.
10. Яковлів А. Основи Конституції УНР. – Париж, 1935. – 63 с.
11. Коваль Б. Державним руслом Гетьманщини (Думки про республіку й монархію) / Богдан Коваль. – Торонто; Нью-Йорк, 1981. – 46 с.
12. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу / Лев Окіншевич. – Мюнхен: УВУ, 1987. – 224 с.
13. Бондаренко Д.Я. До питання про легітимність влади і народний суверенітет в період Центральної Ради і Гетьманату / Д.Я. Бондаренко // Революції в Україні у ХХ – ХХІ століттях: співзвуччя епох. – Одеса, 2006. – С. 29 – 34.
14. Копиленко О., Копиленко М. Еволюція українського конституціоналізму (з досвіду конституційного будівництва УНР та Української гетьманської держави) / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1992. – № 6. – С.36 – 42.

15. Копиленко О., Копиленко М. З досвіду законотворчості УНР та Української Держави / Олександр Копиленко, Марія Копиленко // Право України. – 1995. – №5 – 6. – С.52 – 55.
16. Нариси історії державної служби в Україні. – К.:Ніка-Центр,2008. – 536 с.
17. Конституційні акти України 1917 – 1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
18. Андрусяк Т. Правові основи Гетьманської Держави 1918 р. / Т.Г. Андрусяк // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873 – 1945). – К.: Академпрес, 1993. – С.83 – 93.
19. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917 – 1920 рр. Теоретико-методологічний аспект. Монографія / Олександр Мироненко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – 260 с.
20. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917-1920): дис... канд. юрид. наук:12.00.01 / Наталя Володимирівна Єфремова; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 187 с.
21. Омельченко Н.Л. Напрями та види законодавчої діяльності у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: конституційно-правовий аспект / Наталія Омельченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – №3. – С.72 – 77.
22. Боярська З.І. Історія держави і права України / З.І.Боярська. – К.: КНЕУ, 2001. – 280 с.
23. Подковенко Т. Система законодавства в Україні в 1917 – 1920 рр. / Тетяна Подковенко // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2001. – Вип. 2. – С.91 – 95.
24. Малиновський В.Я. Державне управління. Навч. посібник / В.Я. Малиновський. – Луцьк: Вежа, 2000. – 558 с.
25. Зинченко Е.В. Республиканские традиции украинского конституционализма / Е.В. Зинченко // Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Збірник наукових статей. – Х.: «Право», 2001. – С.10 – 11.
26. Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко / В. В. Вороненко, Л. Д.Кістерська, Л.В. Матвеева, І. Б. Усенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 272 с.
27. Мокін І.С. Правове життя в Україні доби визвольних змагань 1917 – 1921 рр. / І.С. Мокін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – Одеса, 2013. – №5. – С.50 – 53.

У статті здійснено історіографічний огляд наукового доробку зарубіжних та вітчизняних істориків права, присвяченого законодавству у сфері державного будівництва Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Особливу увагу звернено на дискусійні та малодосліджені питання, а також виокремлено аспекти проблеми, які потребують переосмислення, узагальнення та більш ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: *законодавство, Гетьманат П.Скоропадського, Українська Держава 1918 р., державне будівництво, історики права, історіографія.*

В статье осуществлен историографический обзор научных работ зарубежных и отечественных историков права, посвященных законодательству в сфере государственного строительства Украинской Державы гетмана П.Скоропадского. Особое внимание обращено на дискуссионные и малоисследованные вопросы, а также выделены аспекты проблемы, которые нуждаются в переосмыслении, обобщении и более глубоком изучении.

Ключевые слова: *законодательство, Гетманат П.Скоропадского, Украинская Держава 1918 г., государственное строительство, историки права, историография.*

In the article a historiographical analyzes of Ukrainian and foreign law historians' scientific achievements devoted to the statebuilding law of P. Skoropadsky's Ukrainian State. Special attention is paid to the disputable and less studied questions. Certain aspects of the problem which need to be reassessed, generalized and more carefully studied are pointed out.

Key words: *laws, P. Skoropadsky's Hetmanate, Ukrainian State of 1918, state building, law historians, historiography.*